

مروری بر پنجاه سال

باستان‌شناسی ایران

www.ketab.ir

تألیف

دکتر عزت‌الله نگهبان

استاد دانشگاه

سازمان میراث فرهنگی و گردشگری

نگهبان، عزت الله، ۱۳۰۴ -

مروری بر پنجاه سال باستان‌شناسی ایران / تالیف عزت الله نگهبان. --
تهران: سبحان نور؛ سازمان میراث فرهنگی کشور (پژوهشگاه)، ۱۳۸۵.
۵۲۴ ص. مصور، جدول.

ISBN 964-96527-2-8

فهرست‌نویسی براساس اطلاعات فیپا.

چاپ قبلی: سازمان میراث فرهنگی کشور (پژوهشگاه)، ۱۳۷۶.
کتابنامه: ص. [۵۲۱ - ۵۲۵]

۱. ایران -- باستان‌شناسی -- تاریخ، ۲. ایران -- آثار تاریخی.
الف. سازمان میراث فرهنگی کشور (پژوهشگاه). ب. عنوان. ج. عنوان: پنجاه
سال باستان‌شناسی ایران.

۹۵۵/۰۰۴۳

DSR۴۴/م ۸۴
۱۳۸۵

۴۱۱۹۴ - ۸۴م

کتابخانه ملی ایران

شریعتی نور

مروری بر پنجاه سال باستان‌شناسی ایران

تالیف: عزت الله نگهبان

چاپ: اول ناشر تابستان ۱۳۸۵

ناشر: سبحان نور

تیراژ: ۳۰۰۰ نسخه

ویراستار: عباس شریفی نارانی

حروفچینی: نویسه - مؤسسه علمی فرهنگی نص

لیتوگرافی، چاپ، صحافی: نقش‌آور، توسکاگستر

ناظر فنی چاپ: علیرضا نعمتی آبکناری

شابک: ۸-۲-۹۶۵۲۷-۹۶۴

قیمت: ۷۵۰۰۰ ریال

تلفن مرکز پخش: ۶۶۹۵۰۸۷۱ - ۶۶۴۸۱۶۴۱

کلیه حقوق برای سازمان میراث فرهنگی و گردشگری محفوظ است.

فهرست مطالب

۱۱	مقدمه ناشر
۱۳	پیشگفتار
۱۴	مقدمه
۱۷-۹۲	بخش نخست ، از آغاز تا دوران تحول (۱۳۳۹)
۱۹	اشاره مختصری به سیر فعالیتهای باستان‌شناسی در تمدنهای دنیای باستان
۲۷	۱. مدارک مربوط به تعمیرات آثار باستانی
۳۳	۲. مدارک باقی مانده مربوط به یافتن گنجینه و آثار عتیقه
۳۹	۳. مدارک مربوط به امتیازها و قراردادها
۴۰	عهدنامه قطعی نسبت بامتیاز عتیقه ایران
۴۲	سوابق انجمن آثار ملی و مفاخر فرهنگی (انجمن آثار ملی سابق)
۵۱	اشیاء عتیقه جعلی و ...
۶۴	سازمان اداره کل باستان‌شناسی و موزه ایران باستان
۶۸	سابقه تأسیس رشته باستان‌شناسی و تدریس آن
۸۴	دانشگاه تهران و نقش آن بر تحول مطالعات باستان‌شناسی ایران
۹۳-۳۲۴	بخش دوم : تحول در وضع باستان‌شناسی کشور
۹۵	اقدامات بازرسی شاهنشاهی در اداره کل باستان‌شناسی
۹۶	شروع همکاری نگارنده با اداره کل باستان‌شناسی
۱۰۰	خریدار مجموعه مارسل ویدال
۱۰۱	حذف تپه سیلک کاشان و کاخ صفی آباد از فهرست آثار ملی ایران
۱۰۳	حفاریهای تجارتي، داستان حفاری نور در استان مازندران، سرنوشت آقای صالحی
۱۱۰	حفاریهای قاچاق و مخفیانه، تپه هگمتانه، ریباتپه، تپه معصوم‌زاره، صندل آباد
۱۱۳	اولین برخورد
۱۱۷	راه بیجار
۱۱۷	به طرف تخت سلیمان
۱۱۸	تخت سلیمان
۱۲۱	شهر مراغه
۱۲۳	حفاری حسنلو
۱۲۸	یانیک تپه
۱۳۰	تبریز

۱۳۱	برخورد
۱۳۲	دستشویی سلطنتی
۱۳۷	مدیرکل خارجی
۱۴۰	تغییر دولت
۱۴۰	نقشه باستان‌شناسی و فرهنگ آثار باستانی ایران
۱۴۱	برکناری نگارنده از کار
۱۴۱	ترانسه آزمایشی تپه مهران آباد
۱۴۳	اعتصاب عظیم معلمین
۱۴۴	به کارگماردن مجدد
۱۴۵	اقدامات و راه‌حلهای مثبت و منفی در مبارزه و جلوگیری از تردد آثار عتیقه قاچاق
۱۴۵	حفاری مشترک مردم باستان‌شناسی
۱۴۷	دخالت و شرکت افراد بانفوذ در غارت آثار ملی
۱۴۷	سابقه و زمینه حفاری مارلیک
۱۴۹	سوء استفاده از وانت باستان‌شناسی
۱۵۱	مسافرت به رودسر
۱۵۴	سفر به املش و امارلو، شهرک املش
۱۵۶	راه پیچ در پیچ تا «بلوردکان»
۱۵۷	ارتفاعات
۱۵۷	هلو دشت
۱۵۸	دهکده سمام و هیأت بررسی اداره باستان‌شناسی
۱۶۲	شب فراموش نشدنی در قهوه‌خانه بلوردکان
۱۶۳	اولین اقدام برای شناسایی تپه مارلیک
۱۶۳	اجازه حفاری مارلیک
۱۶۷	سفر به مارلیک (چراغعلی تپه)
۱۶۹	شروع به حفاری
۱۷۰	ارباب رجوع سمج
۱۷۲	دهکده نصفی
۱۷۵	ترانسه آزمایشی ۱ و ۲، تب طلا
۱۷۸	توطئه برای متوقف کردن حفاری
۱۸۳	مخبرین و رسانه‌های عمومی
۱۸۴	سفر تهران به قزوین و مارلیک
۱۸۵	ناهار غیر منتظره
۱۸۶	بازار طلایی، دروازه طلایی، قایق طلایی و کلید طلایی
۱۹۰	مقلدان غرب (غرب زدگی)
۱۹۱	حادثه به موقع و بجا
۱۹۶	زندان چراغعلی تپه
۱۹۶	حفاری مخفیانه توسط یک ژاندارم
۱۹۷	حمل صندوق آهنی به حفاری
۱۹۹	ملاقات خبرنگار روزنامه کیهان بین‌المللی
۲۰۰	دستگیری قاچاقچی عتیقه
۲۰۲	کمک به حفاظت تپه
۲۰۲	پیشرفت حفاری در حال عادی

۲۰۴	فکر جلوگیری از حفاریهای هیأت‌های خارجی
۲۰۷	آمدن وزیر فرهنگ به حفاری مارلیک
۲۱۲	حمله خطرناک دزدان
۲۱۷	نمایشگاه موقت آثار مکشوفه مارلیک
۲۲۲	ملاقات کننده مزاحم و مدعی جدی
۲۲۴	شایعه مسموم کردن آب آشامیدنی هیأت حفاری
۲۲۵	بازپرسی رودبار
۲۲۹	خبر اکتشافات مارلیک در رسانه‌های بین‌المللی
۲۳۰	استودیو فیلمبرداری گلستان
۲۳۰	فیلمبرداری بی‌بی‌سی انگلستان
۲۳۳	نوروز سال ۱۳۴۱
۲۳۵	مارهای مارلیک
۲۳۸	حفاری پیلای قلعه
۲۴۱	ملاقات کنندگان عالیقدر، محترم و مفید
۲۴۷	چاه غیر منتظره
۲۵۰	خطر جدی مارها
۲۵۲	سفر زحمت‌افزای شهرام به تپه مارلیک
۲۵۴	وضع بی‌سر و سامان تجارت عتیقه در ایران
۲۵۷	پیشنهاد رشوه
۲۵۸	شمشیر پروفیسور ملکی
۲۶۳	سختگیریهای پروفیسور گیرشمن
۲۷۱	نمایشگاه دوم از آثار مکشوفه در حفاری مارلیک
۲۷۱	گزارش به شاه
۲۷۳	تغییر دولت
۲۷۵	برخورد با مدیر کل تازه
۲۷۸	ملاقات با آقای مهندس معین
۲۷۹	قلعه قاسم (سمیران)
۲۸۳	گنج‌نامه، جناب سرهنگ و رجال
۲۸۶	ژاندارمری، درخت توت و گنجینه
۲۹۰	همسایه ما شیخ اسماعیل
۲۹۳	سرنوشت شوم نمایشگاه دوم آثار مکشوفه مارلیک
۲۹۶	توطئه علیه حفاری مارلیک
۲۹۹	برخورد شدید با وزیر فرهنگ
۳۰۰	پایان داستان حفاری مارلیک
۳۰۱	شروع حفاری هفت تپه و مقابله با آقای پروفیسور گیرشمن
۳۰۶	مبادلات غیر قانونی و قاچاق اشیاء عتیقه
۳۱۳	تاریخچه برنامه باستان‌شناسی دانشگاه تهران در دشت قزوین
۳۱۶	تاریخچه تأسیس مؤسسه باستان‌شناسی در کاروانسرای محمدآباد دشت قزوین
۳۲۰	بازسازی کاروانسرای محمدآباد

۳۲۵-۴۹۷	بخش سوم، حفاریهای علمی و وضعیت باستان‌شناسی ایران
۳۲۷	وضعیت باستان‌شناسی ایران بر اساس تقسیم‌بندی دورانهای باستانی
۳۲۹	دوران حجر قدیم
۳۲۹	دوره آشولیان
۳۳۰	دوره موستریان، غار ارجنه، غار قمری
۳۳۱	دوران بارادوستیان، غار یافته، پناهگاه پاسنگر، غار ارجنه
۳۳۲	دوران زارزیان

۳۳۳-۳۳۹	فهرست کلی آثار و بقایای باستانی قبل از دوران استقرارهای اولیه کشاورزی
	غار کبه، غار وارواسی، غار هوتو، غار کمر بند، غار رستم قلعه، غار علی تپه، غار کلره، غار بیستون، غار تخته، غار تخته، خونیک (لکی اسپور)، غار اندرت زو، کرانه دریاچه مهارلو، محوطه اطراف کلارزاغی، غار تنگ پیدا، محوطه منشور آباد، تپه پاپله، تپه پهنوده، دره سرآب، تپه بحرین، تپه زاغه، غار کرفتو، غار داورز غازی، غار کبه، غار کنجی، غارهای منطقه کلاردشت.

۳۴۰-۳۴۶	تمدنهای دورانهای پیش از تاریخ
	سفال سست و نرم، دوران قابل مقایسه با دوره جارمو در بین‌النهرین، دوران قابل مقایسه با تمدن حصونا، حلف، عبید، اورک و جمدت نصر بین‌النهرین، آغاز سلسله‌ها در بین‌النهرین، دوران سفال خاکستری، دوران نئولیتیک، دوران مفرغ قدیم، جدید، دوران آهن.

۳۵۰	الف - اجتماعات و استقرارهای اولیه قبل از دوران سیلک (با شرح مختصر): تپه علی کش، تپه آسیاب، تپه سرآب، تپه زاغه، تپه سنگ چخماق.
-----	--

۳۷۴	فهرست کلی آثار و بقایای تمدنهای قبل از تمدن سیلک
	تل باکون ب، تپه علی کش، تپه گوران، تپه آسیاب، تپه سرآب، تپه زاغه، تپه سنگ چخماق، تپه‌های دشت قزوین، گنج دره
۳۷۵	ب - تمدن سیلک (نمونه بقایا با شرح مختصر)
۳۸۰	تپه سیلک اول

۳۸۰	فهرست کلی آثار و بقایای دوران تمدن سیلک
	تپه سیلک، تل باکون ب، تل جری ب، تپه زاغه، تپه حاجی فیروز، تپه گودین، تپه گوران، تپه سرآب، غار کمر بند، غار هوتو، تپه چغامیش، تپه جعفرآباد، تپه چشمه علی عمیق، یانیک تپه، تمدن چشمه علی
۳۸۶	سیلک طبقه دوم، تپه گیان

۳۸۷	فهرست کلی آثار و بقایای تمدن چشمه علی
	تپه آنو (گورکان شمالی)، تل موشکی، تپه گیان، تپه طرحان (تپه تیخان)، گوی تپه، چشمه علی، تپه ساوه، ساوه، تپه قلعه دختر، تپه سیلک، تپه سیابید، تپه موریان، تپه زاغه، گودین تپه، تپه چغامیش، تپه جعفرآباد، غار هوتو، یانیک تپه، تل باکون، تمدن حصار
۳۹۳	د - تپه حصار (نمونه بقایا با شرح مختصر)
۳۹۵	تپه حصار، سیلک سوم، تپه گیان

۳۹۹	فهرست کلی آثار و بقایای تمدن حصار
	خرگوش تپه، تپه حصار، تپه آنو (گورکان شمالی و جنوبی)، تپه رامرود، شهر سوخته، تپه کلات گرد، تپه مشی، آثار بمپور، تپه خورآب، تپه دامین، تپه کتوکان، ده قاضی، تپه مولا، تپه پیر کنار، تپه شهردراز، تل ابلیس، ناحیه دشتی، تل جری، تل نخودی، تل باکون الف، تپه گیان، تپه کمتران، تپه دماویزه، تپه میرولی، تپه کوزه گران، تپه چغاسبز، تپه چغاپهن، تپه ژیرایران، تل زهاب، کرد

۴۰۳	حسن علی، گوی تپه، تپه سیلک طبقه سوم، قبرستان سگزآباد
۴۰۳	دوم: تمدن جنوب و جنوب غربی ایران
۴۰۶	تمدن سفال نخودی رنگ
	شوش اول، تل ابلیس

فهرست کلی آثار و بقایای تمدن سفال نخودی رنگ

تپه چغامیش، تپه جعفرآباد، تپه جوی، تل سنگ سیاه، تل گودر حیم، تل دروازه، تل ریگی کمال آباد، تل کنکان، تل سیاه، تل ریگ خسو، ریگ مادوان، تل سکو مادوان، تل سیاه مادوان، شیر تپه، تپه دهبید، تپه دوتلان، آثار ریشهر، تل گرد، تل حسنک، تل گوریپا، تپه مال امیر، تل باو محمد، تپه شوش (طبقه اول)، تپه دویسیه، جعفرآباد، تپه بندبال، تپه بوهلان، تپه حلوی ماش، تپه موسیان، تپه محمدجعفر، تپه مرادآباد، تپه خزینه، تپه علی آباد، تپه حباب بن روان، غلام تپه، تپه ابوفندوا، تپه دانش ور

۴۱۵	ارتباط و مقایسه تمدنهای پیش از تاریخ با تمدنهای همسایه و مجاور
۴۱۶	ایران در هزاره‌های چهارم تا دوم پیش از میلاد مسیح

فهرست کلی آثار و بقایای تمدنهای هزاره‌های چهارم تا دوم پیش از میلاد مسیح

تورنگ تپه، شاه تپه، تپه استرآباد، تپه حصار، تل گفتری، تل قلعه، تل شفا، تل تیموران، تپه گیان، تپه جمشیدی، تپه بدهورا، تپه چغاسبز، تپه کفترلان، تپه بدآور، تپه میرولی، تپه دماویزه، تپه سرخ دم، باغ لیمو، تپه کوزه گران، تپه گزآباد، تپه قلعه گوری، تپه زیرآیران، تپه بتکی، تپه چغابال، تپه چغاکبود، تپه موئلبک، تپه پیرآوند، دینخاتپه، گوی تپه، تپه سیلک، تپه سگزآباد، تپه ابوفندوا، آثار ریشهر، کورانگون، تل عزیز، تپه شوش، شهر سوخته، تپه یحیی، شهداد، هفت تپه، تپه ابوفندوا، سیلک، دشت خوزستان آثار و تپه‌ها.

۴۲۹	دوران آغاز تاریخی
۴۳۲	فلات ایران در هزاره‌های سوم تا اول پیش از میلاد مسیح (با شرح مختصر)

تپه سیلک طبقات چهارم و پنجم و ششم، تپه گیان، تپه حصار طبقه دوم و سوم، شهر سوخته، یانیک تپه، تپه مارلیک، هفت تپه، برنز لرستان، تپه باباجان، هفتوان تپه

فهرست کلی آثار تمدنهای هزاره دوم و ابتدای هزاره اول پیش از میلاد مسیح

رستم قلعه، گنج تپه (کلاردشت)، منطقه کلاردشت، تپه سرخ داغ (طبقه دوم)، قبور خنیمان، تل تیموران، تل جلاباد، تل غزیر، چغازنبیل، زیلویران، تپه گیان طبقات اول و دوم، تپه بدهورا، تپه بدآور، تپه سرخ دم، پشت کوه، تپه چغابردینه، تپه چغاپهن، تپه گزآباد، تپه شیرشفا، تپه چغابال، تپه موئلبک، تپه تلیاب، تپه چغاسای، تپه‌های ماهی دشت، قبور زالوآب قبور، قبور پیرغیب، قبور کوش قلعه، زیویه، تپه دینخا، تپه حسنلو، گوی تپه، تاش تپه، کتیبه، کوه زاغی، کتیبه کله‌شین، آثار ماکو، قبور طالش، قبور خورون، قبور چندر، قبور دروس، تپه کله دشت، تپه سیلک طبقات پنجم و ششم، تپه سگزآباد، تپه مارلیک، مجموعه آثار هفت تپه، قبور قیطره، دشت خوزستان، منطقه لرستان، دشت قزوین.

فهرست کلی آثار تمدن ایلام

ریشهر، نقش کورانگون، نقش رستم، مال امیر، قلعه تل، کل فرا، تل غزیر، ویرانه قلعه، چغازنبیل، شوش، شهر سوخته، تپه یحیی، شهداد، هفت تپه، تپه ابوفندوا، تپه سیلک، آثار و تپه‌های دشت خوزستان

۴۸۱	فهرست کلی فعالیت‌های باستان‌شناسی در ایران
۵۰۶	مجامع، کنگره‌ها، نمایشگاه‌های باستان‌شناسی ایران

۵۰۹

فهرست مجله‌های مربوط به باستان‌شناسی

۵۱۱

فهرست جدول‌ها

۵۲۱

فهرست منابع فارسی

فهرست منابع خارجی

مقدمه ناشر

هر چند مطرح شدن موضوع یا علمی به نام باستان‌شناسی در جهان قدمتی کمتر از یک صد سال دارد، اما انجام کارهایی نظیر بخشی از آنچه باستان‌شناسان انجام می‌دهند، از هزاران سال قبل با هدفی کاملاً متفاوت و حتی متضاد رواج داشته است.

آنچه که از هزاران سال قبل انسانها انجام می‌دادند، کاوش و جستجوی زمین و به ویژه خرابه‌ها، برای یافتن فلزات مختلف به خصوص طلا و نقره بود. رواج این تفکر در حدی بود که در تمام شئون اخلاقی، دینی، اعتقادی و حتی آداب، رسوم، سنن، ادبیات، و ضرب‌المثلها نفوذ کرده بود. در قرآن کریم، حضرت خضر (ع) در توجیه عمل خود یعنی تعمیر و بازسازی دیوار در دهی، به حضرت موسی (ع) می‌فرماید: «خدا به من اطلاع داد زیر دیوار گنجی است که متعلق به دو کودک یتیم کوچک است و از مرد شایسته و کریمی به آنان رسیده است. من تصمیم گرفتم این دیوار را که نشانه گنج است حفظ کنم تا آن کودکان بزرگ شده و نیرو پیدا کنند و گنج را که مال حلال و پاکیزه است بیرون آورند.» (سوره کهف آیه ۸۲)

این موضوع بیانگر یک مسئله اخلاقی، دینی و حتی یک تکلیف الهی است، یا این ضرب‌المثل که گنج را در خرابه‌ها باید یافت و دهها نمونه دیگر، نحوه نگرش و تفکر خاصی نسبت به کاوش و یافتن اشیاء است. حتی در اواخر قرن ۱۹ که توجه به تپه‌ها و اماکن تاریخی و کاوش آنها شدت گرفت هدف اولیه یافتن اشیاء به عنوان گنج و برای تکمیل مجموعه‌های خصوصی بود تا اینکه از اوایل قرن ۲۰ موضوع علم باستان‌شناسی مطرح شد و توجه به فرهنگ و تمدن گذشته برای مطالعه سرگذشت انسانها و پی بردن به شیوه‌های زندگی آنان از روی یافته‌ها شکل گرفت.

از زمان مطرح شدن علم باستان‌شناسی دیگر هرگز یافتن اشیاء با هدف و انگیزه پیدا کردن گنج نبود بلکه باستان‌شناسی با مطالعه دقیق در ذره ذره و لایه لایه خاک و یافته‌های جدید، توانست تاریخ فرهنگ، تمدن و حتی شیوه زندگی، باورها، اعتقادات، پیشرفت صنایع، داد و ستد، روابط اقتصادی-فرهنگی و بسیاری از امور مجهول جوامع انسانی گذشته را مطالعه و تدوین نماید.

امروزه نیز از دید باستان‌شناسان تپه‌ها و اماکن تاریخی یا به گفته قدما «خرابه‌ها» کتابهای کهنه‌ای هستند که شیوه خواندن آنها را کسی جز باستان‌شناسان نمی‌دانند. این کتابهای مندرس اگر با دقت و ظرافت ورق بخورند، می‌توان آنها را خواند. پوست یک دانه گندم متعلق به هزاران سال قبل، یک تکه سفال ساده و حتی گرده گل‌های پراکنده در هوا که بر روی خاک هزاران سال قبل نشسته‌اند، می‌توانند رمز و رازها و سرگذشت انسانهای گذشته را برایمان بازگو نمایند.

کتاب حاضر که به همت آقای دکتر عزت‌الله نگهبان که خود از پیش‌کسوتان این علم در ایران می‌باشند تدوین شده است، تلاش دارد تا روند تکامل این علم را از نگرش اولیه تا شکل‌گیری به صورت یک علم بیان نماید.

امید است که انشاءالله نسل حاضر با درک صحیح از اهمیت تپه‌ها و اماکن تاریخی یا این کتابهای مندرس، در حفظ و مراقبت عمومی از آنها کوشا بوده و این مجال را فراهم نمایند تا باستان‌شناسان با دقت و حوصله به کاوش علمی دقیق و مطالعه آنها پرداخته و تاریخ فرهنگ و تمدن غنی و طولانی این سرزمین را آن گونه که بوده تدوین نمایند.

ناصر پازوکی

معاون معرفی و آموزش سازمان میراث فرهنگی کشور

پیشگفتار

سرگذشت و تاریخچه باستان شناسی ایران که عمر آن از ابتدا تا کنون هنوز به یک قرن نرسیده حاوی مطالب سرشار و گوناگون و متفاوتی است که جوانب مختلف آن مانند اخبار، داستانهای واقعی، فعالیتهای گنج یابی، تپه کنی، حفاریهای تجارتي، تجارت عتیقه، مبادلات غیرقانونی و صدور عتیقه‌ها، اشیای عتیقه جعلی و ساختگی، علم باستان شناسی، حفاریهای علمی، بررسیهای باستان شناسی هیأت‌های ایرانی و خارجی، تشکیل مجموعه های خصوصی، تأسیس موزه ها و حفاظت و مرمت آثار باستانی و اماکن تاریخی به حدی متنوع و زیاد است که شرح دقیق و جزئیات و پیامدهای مضر و مفید حاصل از این گونه فعالیتها از ظرفیت و حوصله این کتاب خارج است و به قول معروف «مثنوی هفتاد من کاغذ شود».

آنچه در این مجموعه به نظر خوانندگان عزیز می‌رسد، اشاره و خلاصه مطالب و رویدادهای گوناگون و تصویر و رهنمون کلی این داستان در حدود بیش از نیم قرن گذشته است. سعی شده تا آنجا که گنجایش کتاب اجازه می‌دهد، نمونه های شاخصی که یا در سرنوشت این ضابطه تأثیر کلی داشته یا به نحوی نمایشگر مشکلات و تحولات گوناگون و موقعیت کلی این علم در کشور ما بوده در اختیار خوانندگان محترم قرار گیرد. انتخاب و اختیار بعضی از این وقایع و شرح دقیقتر و مفصلتر آنها با وجودی که براساس اهمیت آنها صورت گرفته اما نمودار کامل همه آنها نیست، بلکه فقط به عنوان نمونه و مثال به رشته تحریر درآمده و عرضه شده‌اند.

در رهگذر تحریر و تنظیم این سرگذشت که نگارنده خود شاهد و ناظر و دست اندر کار دوران نسبتاً درازی از آن بوده‌است، طبیعتاً مواردی که در ارتباط نزدیک و مستقیم با مسئولیتهای من قرار داشته در این انتخاب مؤثر و ذی نفوذ بوده و تأکید بیشتری در شرح آنها شده است. ولی در تفسیر فعالیتهای علمی حفاری، بررسیهای علمی و کشفیات باستان شناسی تا آنجا که مدارک و اطلاعات کافی در دسترس بوده مورد استفاده قرار گرفته و به همه آنها اشاره شده است.

کتاب تاریخچه باستان شناسی ایران به دو قسمت کلی تقسیم می‌شود. قسمت اول شامل دورانی است که آغاز این داستان را در بر گرفته و نمودار فعالیتهای گذشتگان در به وجود آمدن تشکیلات باستان شناسی در ایران و سابقه آن است. اطلاعات و مدارک مربوط به این دوران اقتباس از منابع و مأخذی است از قبیل روایات، اقوال، گفتار، یادداشتها، تقریرات، سفرنامه‌ها و نوشته‌های دوستان و همکاران و نویسندگان دیگر.

قسمت دوم کتاب شامل دورانی است که نگارنده شروع به همکاری با تشکیلات باستان شناسی کشور (از سال ۱۳۳۹ خورشیدی) نموده و شخصاً در جریان کارها قرار داشته است.

لازم به یادآوری است که در تنظیم و تحریر این تاریخچه طولانی و داستان واقعی و پُر زیر و بم مسلماً نواقص و نارساییهایی وجود دارد. امیدوارم خوانندگان گرامی با راهنماییهای مفید خود نگارنده را قرین مرحمت فرمایند.

مقدمه

بشر در رهگذر حیات خود بر روی زمین در طول هزاران سال آثار و بقایایی بر جای نهاده است. این آثار در بُعد زمانی و موقعیت مکانی نمایشگر و بازتاب وضعیت و کیفیت زندگی او در مرحله‌ای خاص و منطقه‌ای معین است. با وجودی که در اثر گذشت زمان پیشرفت در نحوه ساخت آثار و کیفیت بهتر زندگی منطقی به نظر می‌رسد، ولی به دلایل مختلفی که تابع محیط و منطقه، نیاز و موارد متعدد دیگری است، گاهی اجتماعات سیر تکامل منطقی پیموده و برعکس در دورانی دیگر سیر قهقرایی داشته است. حاصل جمع این نوسانها و دگرگونیها به هر حال پایه گذار تمدنهایی است که به طور کلی در رهگذر پیشرفت جوامع بشری با گذشت زمان تکامل یافته، آثار و شواهد ملموسی دال بر این نظریه بر جای گذارده‌اند.

بدون شک قطعه‌ای سنگ، تکه‌ای سفال، چوبی پوسیده، ساختمانی ویران، یا تپه‌ای فراموش شده متضمن و بیانگر وقایعی در چارچوب وجود خویشند و به مصداق شعر زیبا و نغز هاتف اصفهانی که در تکوین عظمت خلقت و طبیعت می‌فرماید:

دل هر ذره را که بشکافی آفتابیش در میان بینی

در جهان باستان شناسی نیز بر هریک از این آثار چه خرد و چه کلان، چه زشت و چه زیبا و چه سالم و شکسته یا پوسیده اگر با دیده بصیرت و بینش نظر افتد یک جهان اطلاعات و دانش مادی و معنوی را مانند آئینه‌ای صادق بی هیچ تظاهر و خلاف، منعکس و روشن می‌سازد.

به عبارت دیگر آنچه وقایع نگاران و تاریخ نویسان بنابر موقعیت زمان و محیط و احتیاجات زندگی با تحت فشارهای سیاسی و تعصبات ملی و میهنی یا تمایلات شخصی در نوشته‌های خویش احتمالاً منعکس یا ملحوظ ساخته‌اند چه بسا از بیان واقعیت و حقیقت محض منحرف شده و امروز به صورت مدارک تاریخی با تصویری غیر واقعی در دسترس مورخان و دانشمندان قرار گرفته است، اما در علم باستان شناسی این خطاها و لغزشها و ملاحظات وجود نداشته و برعکس باستان شناس با حقایق محض و عریان سر و کار دارد. آثار باستانی اعم از اشیای عتیقه، ابنیه کهن و تپه‌های متروکه که بر حسب اتفاق و در رهگذر زمان به صورتی ویران و فراموش شده در دل خاک باقی مانده‌اند، چون در بوته آزمایش و تفحص قرار گیرند هریک به نوبه خود می‌توانند به خوبی نمایشگر وضعیت و نحوه طرز ساخت و بیانگر و مفسر اوضاع اقتصادی، اجتماعی و سیاسی و همچنین افکار و عقاید مذهبی زمان خویش باشند.

هریک از آثار باستانی به زبان حال بیانگر هویت و خصوصیات خود هستند. آشنایی و شناخت زبان آنها و برقراری ارتباط با این آثار راز گشای احوال و سرگذشت آنهاست. قطعه‌ای سفال شکسته روی تپه‌ای ویران بانوایی رسا زبان حال خویش را زمزمه می‌کند و این باستان شناس است که با چشم دل و گوش جان پذیرای چنین زمزمه است تا بر احوال آن آگاهی یابد. این اشیاء و آثار، حکایت شیرین و اسرار پیچیده‌ای از نحوه ساخت، خمیره ذات، نوع رنگ و نقش، نوع کارگاه سفالگری، فکر و اندیشه سفالگر، تمدن مربوطه، طرز

استعمال و بالاخره هویت خویش در نهان دارند تا بر گوش شنوای اهل دل بر خوانند باستان شناسان و دانشمندانی که با زبان حال این آثار و شواهد به تکلم و گفت و شنود می‌پردازند، دنیایی از سکوت پر معنا و گویا در مقابل یک قصر ویرانه، یک تپه باستانی، یک کتیبه تاریخی، یا یک شهر متروک باز می‌یابند و گمشده خویش را به آسانی در آن سکوت عمیق که هزاران بار گویاتر از هر متکلم و خطیب توانایی است، پیدا می‌کنند و با آن به سخن می‌نشینند. باشد تا به گوش جان پذیرای احوال آنان شوند و به افسانه و فلسفه وجود و حیات آنان آگاهی یابند.

داستان طولانی و دیرین فرهنگ و تمدن بشر ساخته و پرداخته مجموعه‌ای از ترکیب اطلاعات مربوط به این شواهد و مدارک است که به مرور ایام در نتیجه تحقیقات و بررسیهای باستان شناسان و دانشمندانی که با گذشته بشر سر و کار دارند، جمع آوری شده است. تاریخ طولانی تمدن و فرهنگ گذشته جهان از حروف، کلمات، جملات و فصلهایی تشکیل شده که مسئولیت تکوین آن بر عهده آثار مکشوفه باستانی بوده و هریک صفحات تازه‌ای را بر این افسانه کهن افزوده یا در آینده خواهند افزود. علم باستان شناسی که در مقام مقایسه با علوم دیگر علمی جوان است و هنوز مراحل اولیه خود را می‌پیماید و از تحقیقات علمی اولیه آن بیش از یک قرن نمی‌گذرد، آینده‌ای درخشان در پیش خواهد داشت.

باش تا صبح دولتت بدمد کاین هنوز از نتایج سحر است
شاید بتوان انگیزه اصلی و هسته مرکزی علم باستان‌شناسی را علاقه بشر به آگاهی از دوران گذشته و نحوه زندگی اجداد خویش دانست و اصولاً همین ارضای حس کنجکاوی بوده که باعث پیشرفت زیادی در مطالعات باستان‌شناسی و زندگی گذشته بشر شده است.

علاقه و کنجکاوی نسبت به زندگی اجداد و نیاکان، تلاش و توجه به دانستن و کسب اطلاعات بیشتر در مورد اشیایی که گاه و بیگاه و ضمن شخم زدن زمین، جاده سازی، کندن زمین برای مجرای آب و قنات، یا بنیان ساختمان جدید در دسترس بشر قرار می‌گرفت، داستانها و افسانه‌هایی که نسبت به قصرهای ویران و تپه‌های باستانی سینه به سینه باقی مانده به تدریج سؤالیهای گوناگونی در این رهگذر به وجود آمده است که پاسخ آنها در تحقیق و تحفص بیشتر نسبت به این آثار امکان پذیر بوده است. حاصل کلام آنکه هزاران سال زندگانی تاریک گذشته بشر فقط با بررسی و مطالعه آثار باقی مانده روشن می‌شود و این حس کنجکاوی بالاخره تا اندازه‌ای راهگشای این معما می‌گردد و به تدریج اطلاعاتی اگرچه محدود و ناقص در اختیار علاقه مندان و باستان شناسان قرار می‌دهد.

با وجودی که این توجه و حس کنجکاوی و علاقه نسبت به آثار گذشتگان در ابتدا برای بررسی و تفحص در آثار گذشتگان بسیار مفید واقع شد و اطلاعات زیادی در مورد تمدنهای باستانی در اختیار جوامع بشری قرار داد، ولی به تدریج با ارزش یافتن آثار عتیقه و باستانی، از مسیر اصلی خویش منحرف شده و در مجرای زیان بخش جمع آوری عتیقه و یافتن گنجینه قرار گرفت. شیوع حفاریهای بدون نظم و ترتیب و بدون در نظر گرفتن ضوابط علمی باستان شناسی و تجارت آثار مکشوفه در این حفاریها که عموماً با وجودی که ارزش تجارتي داشتند، ولی هویت اصلی آنها از نظر قدمت و تعلق آنها به تمدن خاص و مشخصی دستخوش اضطراب قرار گرفته بود، زیانهای جبران ناپذیری به تپه‌های باستانی وارد آورد. نیاز به تذکر است که امروز در علم باستان شناسی اشیای عتیقه فقط در صورتی ارزش علمی دارند که هویت آنها از نظر حفاری و طبقات باستانی روشن و محرز باشد. اشیای باستانی بدون هویت با وجودی که ممکن است از نظر هنری ارزش داشته باشند، ولی نمی‌توانند به عنوان مدارک اصیل و مستند در زمینه تحقیقات علمی مورد استفاده قرار گیرند. باید در نظر داشت که خسارات وارده از حفاریهای مخفیانه و تجارتي بدون روش صحیح علمی و به منظور جمع آوری

عتیقه بسیار زیان‌بخش بوده و صدمات ناشی از آن جبران‌ناپذیر می‌باشد. چه در این قبیل حفاریها، اساس و بنیان طبقه بندی و لایه‌های باستانی در اثر کند و کاوها مضطرب شده و برگرداندن آنها به حال و نظم و ترتیب اولیه و اصیل امکان‌پذیر نیست.

علاوه بر این نکته دیگری که در نیم قرن گذشته به خصوص در دوران اخیر ضایعات فراوانی در زمینه شناخت هنر اصیل تمدنهای باستانی به وجود آورده تولید و ساخت اشیای تقلبی و بدلی است. شاید بتوان به جرأت اظهار داشت که حدود پنجاه درصد از اشیای عتیقه‌ای که در معرض تجارت و خرید و فروش قرار گرفته‌اند، اصالت نداشته و نمونه‌های بدلی و ساخته دست صنعتگران امروزی بوده‌اند. متأسفانه ادامه این قبیل عملیات ناروا و نادرست چه در زمینه حفاریهای مخفیانه و قاچاق و چه در رهگذر تجارت عتیقه و ساختن اشیای تقلبی در نیم قرن گذشته ضربات مهلکی بر پیکر آثار باستانی کشور ما وارد آورده است.

این یغما و چپاول نه فقط در کشور ما بلکه در بیشتر کشورهای که آثار تمدنهای باستانی جهان را در محدوده خود در بردارند متداول و رایج بوده است. حاصل جمع این نوع عملیات خلاف نیم قرن اخیر، امروزه به گونه‌ای آشکار در صدها مغازه عتیقه‌فروشی، در بیشتر مجموعه‌های خصوصی و در اغلب موزه‌های بزرگ جهان وجود دارد.

امید آن دارد در آینده با تکیه بر قوانین موجود که اجرای صحیح آنها به خوبی می‌تواند از این عملیات خلاف جلوگیری کند وضع بهتر و سامان بیشتری در حفاظت و نگاهداری میراث فرهنگی ارزنده کشور به وجود آید.